
Анна
Лактіонова

ПЕРЦЕПЦІЙНИЙ¹ ДОСВІД ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ

Перцепційний досвід, сприйняття, перцепція, відчуттєвий, емпіричний досвід є однією з головних тем *теорії пізнання* і *метафізики* аналітичної традиції сучасної філософії. В її межах філософську проблему сприйняття відповідно до загальновизначеної позиції, репрезентованої в розробках М. Мартина [Martin, 1995: р.27], розглядають як питання про те, *як ми набуваємо знання у сприйнятті, якою є природа відчуттєвого досвіду, якими є об'єкти сприйняття, яким є стосунок між явищами і перцепційним знанням про них*, між явищами і реальністю. Інший класик аналітичної традиції сьогодення Т. Крейн [Crane, 2011] наголошує, що завдяки сприйняттю ми маємо безпосередній і миттєвий доступ до реальності, проте в такому статусі сприйняття постає як проблема через можливість його помилковості та навіть хибності.

Зазначимо, що з трьох головних тем аналітичної епістемології — *природа і джерела знання* (включаючи проблему обґрунтування знання), *скептицизм щодо знання* (перепитування про чинність знання), *проблема перцепції*, емпіричного досвіду — остання є ключовою. Разом з тим проблему перцепції не варто вважати суто епістемологічною [BonJour, 2011], її не можна звести до першої із зазна-

¹ Я вдячна В.І. Кебуладзе за пропозицію застосовувати термін «перцепційний», що є більш точним і слухним, аніж «перцептуальний», «перцептивний» чи ін.

чених тем епістемології — до того, як ми набуваємо знання про зовнішній світ у сприйнятті і чи набуваємо ми його взагалі.

Перцепційний досвід представлений станами свідомості, переживаннями. Сприйняття не завжди є свідомим, несвідоме сприйняття не є досвідом у власному розумінні. Отже, з'ясувати *свідомий* характер перцепційного досвіду, його феноменалістські характеристики — завдання, присвячене з'ясуванню природи перцепційного досвіду. Тобто про цей досвід можна осмислено запитати й отримати певну відповідь: «Як це бачити очю річ? Як це відчутти певний об'єкт? Як це бачити вазу, а не тарілку з юшкою?» У перцепційному досвіді, і в цьому його «прозорість» (про неоднозначність «Принципу прозорості досвіду» див.: [Smith, 2002]), нам з'являються незалежні від свідомості речі, їхні властивості, але навряд чи завжди — ознаки самого перцепційного досвіду. Проте для мене може бути «прозорим», що я сприймаю річ більш адекватно в окулярах, аніж без них: я є свідомою, що без окулярів контур речі з'являється мені розмитим через певні вади (що є ознаками) мого перцепційного (візуального) досвіду.

У світлі зазначеного постає актуальним завдання розглянути проблему перцепційного досвіду як проблему *практичної філософії*, філософії дії, розглянути *перцепційний досвід як діяльність*. Діяльність розуміємо тут як активність у певному контексті (про складності у зв'язку із розумінням і застосуванням термінів «активність», «діяльність», «дія» див.: [Балібар, Лож'є, 2011]). Загальним тлом цього розгляду є сучасні напрацювання аналітичних філософів про проблему сприйняття; їх репрезентованість у вітчизняних дискусіях залишається доволі обмеженою попри наріжну актуальність цієї теми у філософських дискусіях на світовому рівні. Разом з тим ідею про єдність сприйняття і дій розробляють дедалі більше, наприклад Г. Гутнер [Гутнер, 2006].

«Поворот» до практичної філософії є характерним для всіх традицій сучасної філософії, починаючи з другої половини ХХ сторіччя. Практична філософія не обмежується етикою як філософською дисципліною про належність дій; в її межах, дисциплінарне коло яких принципово залишається відкритим [Єрмоленко, 1999; Лой, Толстоухов, 2000], замість «прірви» між *належним* і *існуючим*, стверджується їхній *взаємодоповнювальний* характер. Відповідно, *нормативність* дії не є зовнішнім щодо неї приписом, нормативність дії конституційовано всередині самої дії [Laktionova, 2009]. Практична філософія не є «критикою свідомості», дієвець набуває *особистісної тотожності* не як ознаки власної свідомості, а як такий, із середини своєї дії. І саме через власну активність у діях нам розкривається *зовнішній світ*. Ілюстраціями зазначених методологічних «зсувів у бік» практичної філософії, починаючи від 70-х років ХХ сторіччя, можуть бути: Проект реабілітації практичної філософії в Німеччині [Rehabilitierung

der Praktischen Philosophie, 1972] з мотивом узгодити і навіть поєднати імперативність етики Канта з евдемоністським характером етики Аристотеля; аналіз мовлення як діяльності у філософії мови аналітичної традиції, що актуалізувався з появою теорії мовленнєвих актів Дж. Остина — Дж. Серля [Новое в зарубежной лингвистике, 1986], а також «мовними іграми» у філософії Л. Вітгенштайна [Wittgenstein, 1958].

Сприйняття передбачає *задіяність* одного або кількох органів відчуття і є підставою дослідження навколишнього світу і набуття знання про нього. Органи відчуття широко вивчають у фізіології і психології, що надає можливість дедалі глибше розуміти специфіку їх функціонування, навіть вибудовувати можливі моделі ієрархії між ними [Гудмен, 2001a: с.188—205]. Однією з найфундаментальніших проблем філософії залишається взаємозв'язок між явищами (як речі з'являються у сприйнятті) і реальністю (як речі існують). Адже ми не завжди сприймаємо речі такими, як вони є насправді (наприклад, при спеціальному освітленні). У таких випадках речі з'являються нам не в той спосіб, в який вони насправді існують. Отже, якщо речі з'являються нам не завжди такими, якими вони є, то чи можемо ми знати, якими вони є, сприймаючи їх? Понад те, якщо речі з'являються нам інколи такими, якими вони є, а іноді — у викривлений спосіб, виникає питання — що взагалі означає, що речі з'являються нам, тобто що означає, що ми сприймаємо речі?

Отже, проблема сприйняття є парадоксальною і постає незалежно від суто епістемологічних розробок (якщо подібні і мають місце у чистому вигляді [про це див.: Шевальє, 2011]). У сприйнятті суб'єкт є «відкритим» світові, але ця відкритість може бути викривленою (ілюзію) або нечинною (галюцинації). Тоді чи є і в який спосіб є можливим сприйняття як зазначена відкритість світу; чи є можливою безпосередня і миттєва доступність світу і що її забезпечує? У сучасних провідних теоріях перцепції — *теорії відчуттєвих даних, інтенціоналістській теорії, адвербіальній теорії, диз'юнктивній теорії* — намагаються упередити подібні закиди, проте кожна з них має як прихильників, так і супротивників, аргументи яких часто залишаються неподоланими (ми не маємо можливості розглянути деталі цих теорій у цій розвідці).

Варто підкреслити, що, сприймаючи, ми як дієвці конституюємо *об'єкти світу*, що з'являються нам у нашій активності (пор.: «Аристотелівське бачення... не душа і не око бачить, а суцільна тварина (*істота*) (курс. мій. — А.Л.)» [Kenny, 2003: с. 103]), мінімумом якої є наша увага та органи відчуття. Завдяки її інтенсифікації ми постаємо для себе як *власне «Я»* рівнем і глибиною рефлексії та саморефлексії. *Сприйняття та інтерпретація* є нерозривними, інтерпретуючи власне сприйняття зсередини, ми встановлюємо його чинність (*нормальність, нормативність*) або її відсутність. Такі уявлення є властивими Г. Гутнерові [Гутнер, 2006]: «Сприйняття

і дія, таким чином, єдині в тому розумінні, що обидва вони спрямовані на створення (можна сказати — конституювання) цілої речі»; «У потоці сприйняття відсутня річ. Тільки я можу її встановити і приписати власним сприйняттям». Таким чином, віднаходячи, встановлюючи *річ*, завдяки її сприйняттю мною, я віднаходжу і *себе*, тотожність власного *Я*. *Я* відбуваюсь для себе у власному сприйнятті, в потоці його актів. Тому я є відповідальним за власні сприйняття, за визнання мною їхньої чинності, їхньої *нормативності* як засади для перевірки їхньої *нормальності*, тобто норм для утвердження нормальності (чинності, прийнятності) актів сприйняття. Проте у підході Гутнера сприйняття як дія, «захопленість» дією, як «тривання» («тривалість») не відрізняється від «повної зупинки», яку характеризує відсутність свідомості, тим паче самосвідомості. У нашому розгляді такі випадки окреслено як «несвідоме сприйняття», що не є власне «перцепційним досвідом». Тобто у нас ідеться про перцепційний досвід як активне сприйняття.

У перцепційному досвіді передбачено наявність сприйманих *об'єктів* (того, що ми бачимо), а забезпечено ж сприйняття *механізмами* зору, слуху тощо (різноманітні наукові (телескоп) і повсякденні (окуляри) прилади ці механізми принципово не змінюють). Коли я дивлюся на вазу, то ваза — об'єкт сприйняття, моє бачення вази — *перцепційний досвід*, а саме — візуальний досвід, візуальна дія. Так само є відповідний кожному органу відчуття досвід — слуховий, тактильний, смаковий, нюховий тощо. Нам природно вважати об'єкти сприйняття незалежними від нашого перцепційного досвіду цих об'єктів. Нам природно вірити, що всі інші люди сприймають речі, здатні їх сприймати *за нормальних умов* так само, як і кожний із нас, що всі люди мають подібний досвід конкретних речей, а їхнє існування не залежить від нашої свідомості. «Об'єкти відчуттів є явищами, що виявляються в них (*у відчуттях*) (курс. мій. — *А.Л.*)» [Kenny, 2003: с. 98]. Проте не можна визначити, чим з'явиться для нас об'єкт, виходячи з нашого попереднього знання про те, чим він є; і, виходячи із сприйняття об'єкта нами, не можна визначити, чим є цей об'єкт насправді, поза актом сприйняття. У наведеному прикладі з вазою її властиві різні характеристики, і не всі з них явлені мені наразі. Я бачу колір вази, але я не сприймаю той факт, де її було виготовлено. За різних умов я можу сприймати цю саму вазу по-різному: з одного її боку я бачу тріщину, але з іншого — вона видається цілою, за спеціального освітлення зміниться її колір для мене, але форма залишиться.

Отже, опис об'єктів за даними перцепційного досвіду про них передбачає також опис умов, за яких він здійснюється (перспективу). Крім нестандартних умов (ілюзія, викривлене, помилкове сприйняття), коли я сприймаю щось не так, як воно є насправді (за умов, визнаваних нор-

мальними), проблемним видається і хибне сприйняття в результаті галюцинації, коли я сприймаю взагалі ненаявний об'єкт. Для суб'єкта сприйняття ілюзія та галюцинація не відрізняються від справжнього (нормального) відчуттєвого досвіду. Таким чином, є три варіанти відчуттєвого (перцепційного) досвіду: *справжній (нормальний) перцепційний досвід, викривлений (помилковий) перцепційний досвід (ілюзія), перцепційний досвід без власне сприйняття (галюцинація, хибне сприйняття)*.

Стосовно варіанта ілюзії постає питання: чи можна визначити, що саме є об'єктом перцепційного досвіду, чому саме такий, а не інший об'єкт є тим, що я зараз сприймаю. А щодо варіанта галюцинації — в чому взагалі полягає природа перцепційного досвіду (досвідів).

Всі три згадані варіанти сприйняття — перцепція як результат взаємодії між нашими органами відчуття і зовнішнім світом, ілюзія та галюцинація, наприклад через вплив на нас «злого демона» або вченого, який приєднав до нашого мозку електроди, *феноменально* не відрізняються. Загалом позиція *феноменалізму* полягає в тому, що реальність можна описати в термінах даних перцепційного досвіду, проте це не означає, що об'єкти світу у *вичерпний спосіб* редукуються до об'єктів сприйняття або що об'єкти сприйняття можна звести до даних перцепційного досвіду. «Відчуття забезпечують нас інформацією про зовнішній світ, яка не є неспростовною» [Кенну, 2003: с.101]. У сприйнятті перед нами постають не речі світу («наївний», «прямий» реалізм), а відчуттєві дані про ці речі, перші репрезентовано останніми. Згідно з феноменалізмом, наші уявлення про світ базовано на відчуттєвих даних; «феномени», явища аналізують на підставі даних відчуттів; на такий підставі ми моделюємо, конструємо об'єкти світу. Це може означати, що наші знання об'єктів світу є узагальненням (або скороченням) різноманітних відчуттєвих даних. Тоді існування об'єктів є потенційною можливістю їх сприйняття, тобто об'єкти існують так, як ми могли б їх сприймати за нормальних умов, отже так, як вони з'явилися б у нашому перцепційному досвіді. Коли річ не сприймають, її існування визначають істинністю *контрфактичних умовних узагальнень* про неї, про те, як би ця річ могла б сприймати. Побіжно зазначимо, що при аналізі таких узагальнень критерії їхньої істинності залишаються проблемними і продовжують спричиняти величезну кількість філософських ускладнень принаймні з другої половини ХХ сторіччя [про це див.: Гудмен, 2001: с. 10—114]. Сумнівним залишається статус феноменалістичної перспективи «існування»: більшість існуючого існує у вигляді можливості, а саме можливості бути сприйнятим. Тобто тут «існування» фіксують у змістах контрфактичних умовних узагальнень, тобто «існування» є «існуванням можливостей».

Про власні ілюзії та галюцинації можна бути свідомим. Наприклад, я бачу дерево з блакитним листям, при цьому я розумію, що моє візуальне

сприйняття блакитного кольору листочків на дереві, що росте за моїм вікном, є ілюзорним, помилковим, і ця ілюзія є результатом специфічного освітлення (тобто відсутні нормальні умови сприйняття). Тут мені з'являється «блакитність» листочків, але я свідомо, що випадок листя блакитного кольору на дереві під моїм вікном не має місця, не є справді наявним. Коли ж я бачу квітуче дерево посеред пісків пустелі, я розумію, що це — міраж і що цей візуальний досвід є хибним, є галюцинацією.

Проте межа між ілюзією і галюцинацією (помилковим та хибним сприйняттям) не є чіткою. Ілюзія, на відміну від галюцинації, є помилковим сприйняттям не відсутнього явища (тоді сприйняття було б хибним), а його відсутніх ознак. Проте, наприклад, якщо я бачу перед собою Ейфелеву вежу, коли насправді переді мною — маленький апельсин, то — чи бачу я апельсин, але помилково сприймаю його як Ейфелеву вежу, чи в мене галюцинація, і я не бачу апельсина взагалі (подібний приклад наводить М. Мартин [Martin, 1995: p. 28]).

Яким є стосунок між об'єктом і його сприйняттям? В який спосіб у перцепційний досвід потрапляє і те, що відбувається всередині суб'єкта, і те, що поза ним? Яким є зв'язок між дійсними властивостями об'єкта і тим, в який спосіб він з'являється суб'єктові сприйняття? Сприйняття суб'єктом певного об'єкта уможливорюється подібним зв'язком (що не має бути обов'язково каузальним), а сформулювати цей зв'язок виявляється проблемним. Навіть коли я бачу річ у кривому дзеркалі, коли є викривленими і її форма, і її місцезнаходження, я продовжую наполягати, що я сприймаю цю річ. Навіть якщо визнаємо, що притаманність об'єктові певної властивості є *необхідною* умовою для її сприйняття, ця умова *не* буде *достатньою*. Це підтвердиться у наступному мисленневому експерименті [Martin, 1995: p.29]. Припустимо, на ваш мозок справляють такий вплив, що стимулює вас бачити апельсин, хоча насправді апельсин — не наявний. Ви сприймаєте апельсин, якого насправді не існує. Тобто у вас галюцинація, а не нормальне сприйняття. Далі перед вами кладуть реальний апельсин, такий самий, як той, про якого ваша галюцинація. Ваша галюцинація триває, і ви не сприймаєте реальний апельсин. Але об'єкт вашого хибного сприйняття — апельсин перед вами, який ви начебто сприймаєте, повністю збігається своїми властивостями із справжнім апельсином перед вами, який ви не бачите. Тобто справжній апельсин не зумовлює ваше хибне сприйняття, хоча перцепційні дані про віртуальний апельсин повністю збігаються з тими даними, які ви мали б у результаті справжнього сприйняття. І це є так, навіть якщо ваш досвід галюцинації про апельсин має місце тільки тоді, коли справжній апельсин — насправді перед вами. Тут спосіб, в який річ (апельсин) з'являється вам, збігається з тим, якою вона є насправді в реальності. Тобто аби бути об'єктом пер-

цепції, для речі *не є достатнім*, щоб її властивості збігалися зі сприйнятими: справжній апельсин повністю відповідає тому, що ви сприймаєте, але ви не сприймаєте (не бачите) його.

У чому полягає відмінність між випадками галюцинацій та нормальним сприйняттям? Згідно з каузальною теорією сприйняття, об'єкт спричиняв би власне сприйняття. У наведеному прикладі апельсин, що справді перед вами, не спричиняє ваше сприйняття, з об'єктом якого він повністю збігається своїми властивостями. Проте *якщо* вплив на ваш мозок, що стимулює вас бачити перед собою ненаявний там апельсин, спричиняється тільки тоді, коли справжній апельсин дійсно перед вами, тобто кожного разу, коли ви могли б по-справжньому бачити справжній апельсин, його справжня поява включає механізм, запрограмований спричинити зазначений вплив на ваш мозок, *то* у такому випадку ви маєте досвід апельсина, *оскільки* справжній апельсин перед вами і це спричиняє вашу галюцинацію про апельсин у результаті штучної стимуляції вашого мозку. Зрозуміло, що й у такому випадку ви не сприймаєте справжній апельсин, а проте саме справжній апельсин спричиняє ваш хибний досвід.

Якби ми прагнули відстояти *каузальну теорію перцепції* (такі спроби не є характерними в останні десятиріччя, проте у середині ХХ сторіччя вони були досить поширеними, наприклад подібну теорію пропонував П. Грайс [Grice, 1961]), нам варто було б описати, в який чинний спосіб об'єкт має спричинити перцепційний досвід. Це дало б змогу вирізнити нормальні каузальні зв'язки. Опис умов перцепційної каузації передбачає вихідні уявлення (упередження) про нормальну перцепційну каузацію і веде у регрес, у тому числі через потребу враховувати дедалі нові тонкощі фактів фізики та фізіології сприйняття.

Разом з тим суб'єкт сприйняття не розрізняє без спеціальної обізнаності, чи є його досвід нормальною перцепцією, чи ілюзією, чи галюцинацією. Нормальність (справжність), помилковість (викривленість) та хибність (галюцинація) перцепційного досвіду визначають відповідно до *об'єктів* сприйняття, а не лише до його *природи* безвідносно власне об'єктів. Неможливо описати перцепційний досвід поза його об'єктами, змістами. Навіть коли суб'єкт не здатний відрізнити своє нормальне сприйняття від ілюзії чи галюцинації, він є свідомим, що їхні об'єкти різняться, що інколи він сприймає щось відповідно до того, яким воно є, інколи — невідповідно, а інколи — переживаючи досвід сприйняття, він насправді нічого не сприймає; от тільки розрізнити ці варіанти власного перцепційного досвіду він не завжди здатний, він переживає їх однаково.

Як відрізняються об'єкти відчуття від власних якостей? Якщо досвідні об'єкти є незалежними від свідомості, навіть за їх публічного, колективного визнання (наприклад, наукою, на відміну від магії), то як ми

сприймаємо їх (як ми здатні сприймати їх) і як ми сприймаємо їхні властивості? Чи сприймаємо ми незалежний від свідомості об'єкт, адже сприйняття є активністю нашої свідомості?

Опис відчуттєвого досвіду певної речі зобов'язує визнавати незалежне від такого досвіду існування цієї речі. Досвідні дані — завжди про певну річ, об'єкт зовнішнього світу, його існування — підстава для набування емпіричних даних.

Те, що об'єкти перцепції є незалежними від свідомості, не є достатнім для того, щоб відрізнити перцепцію від думки (переконання, судження) [див. про це: Кассен, Лож'є, Де Лібера, Розьє-Каташ, Спіноза, 2001; Лож'є, 2001]. У міркуваннях про незалежні від свідомості речі зовнішнього світу вони є репрезентованими у думках аналогічно тому, як і у відчуттєвих даних. І переконання, і дані перцепції — про світ, як він існує насправді. У випадку думки те, яким наразі є її об'єкт, коли я думаю про нього, не визначає його, у випадку перцепції те, як я *сприймаю*, визначене тим, в який спосіб існує зараз те, що я сприймаю. Я можу думати про дерево із жовтим листям взимку, коли воно стоїть узагалі без листя. Тобто я можу думати про речі, мати переконання про них навіть за їхньої відсутності у безпосередньому досвіді [див. про це: Dretske, 2000: p.113]. Перцепційний досвід завжди про те, що є безпосередньо даним завдяки моїй активності. Перцепційний досвід визначено актуальною даністю об'єктів та їхніх властивостей.

Можливість ілюзії та галюцинації надає підстави заперечувати сприйняття зовнішніх об'єктів як таких або принаймні їх сприйняття у безпосередній і миттєвій спосіб. Тому є потреба пояснити природу відчуттєвого досвіду. Це, в свою чергу, надасть можливість прояснити питання про об'єкти досвіду з іншого боку.

Якщо попросити мене описати світ навколо мене, як я його бачу, я запропоную опис речей, що мене оточують, їхніх властивостей. Якщо ж попросити описати не об'єкти як такі, а мої стани свідомості, мій досвід про ці речі, то чим відрізнятиметься цей опис від попереднього? Важко розрізнити, хоча всі начебто визнають різницю між станами свідомості та об'єктами навколо. Особливо це очевидно у випадку ілюзій і галюцинацій, коли опис моїх станів свідомості не збігається з описом навколишніх речей. Опис моїх станів свідомості може бути (і зазвичай є завжди) істинним (наприклад, мені дійсно здається, що навпроти мене ваза), проте не сповіщати нічого адекватного про те, яким є світ.

Отже, явища, доступні нам у сприйнятті, не збігаються з реальністю. Перцепційний досвід як джерело обґрунтування знання має надавати опис об'єктів відповідно до термінів фізичного світу. Але у разі ілюзії опис фізичного світу буде викривленим. Стан свідомості навряд чи має сам по собі форму або інші характеристики вази. То що ж ми описуємо, коли

стверджуємо: «мені здається, що переді мною стоїть ваза»? В чому полягає природа мого досвіду, що дає мені змогу слушно описувати його об'єкти в термінах фізичного світу, навіть коли фізичний світ не відповідає моему описові мого ж досвіду?

Всі зазначені складнощі засвідчують, що наша вихідна гіпотеза про перцепційний досвід як дію, в якій поєднуються сприйняття та інтерпретація, може стати більш вдалим, аніж традиційні для аналітичної філософії (в епістемології і метафізиці) підходи до проблеми перцепції, оскільки з позицій сучасної практичної філософії нормальність перцепційного досвіду визначено імпліцитною нормативністю зсередини. Адже практичні норми наших дій мають саме імпліцитний характер, уможлиблюють дії (в цьому їхня конститутивна функція) і є засадами для їх оцінки (в цьому їхня регулятивна функція) [Лактионова, 2009]. Тобто, переживаючи певний перцепційний досвід, дієвці імпліцитно осягають чинність власного сприйняття, оскільки його невідривно супроводжує інтерпретація, витлумачення, ми активні у власному перцепційному досвіді, свідомі про його нормальність чи її відсутність, припускаючи можливість останньої.

ДЖЕРЕЛА

- Балібар Е., Лож'є С.* Agency дія, діяльність, дієвість, агенція / Пер. з фр. В. Артюха, за ред. О. Панича // *Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Під кер. Барбари Кассен. Пер. з фр. — Т. 2. — К.: Дух і літера, 2011. — С.422 — 428.*
- Гудмен Н.* Загадка восприяття // *Способы создания миров / Пер. с англ. А.Л. Никифорова, Е.Е. Ледникова, М.В. Лебедева, Т.А. Дмитриева. — М.: Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001а. — С.188—205.*
- Гудмен Н.* Факт, фантазия и предсказание // *Способы создания миров / Пер. с англ. А.Л. Никифорова, Е.Е. Ледникова, М.В. Лебедева, Т.А. Дмитриева. — М.: Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001б. — С.10 — 114.*
- Гутнер Г.Б.* Знание как событие и процесс // <http://www.real-voice.info/modules/myarticles/article.php?storyid=323> (s.a.).
- Єрмоленко А.М.* Комунікативна практична філософія: Підручник. — К.: Лібра, 1999. — 488 с.
- Кассен Б., Лож'є С., Де Лібера А., Розьє-Каташ І., Спіноза Ж.* SENS сенс, чуття / Пер. з фр. В. Артюха, за ред. О. Панича, В. Котусенка // *Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Під кер. Барбари Кассен. Пер. з фр. — Т. 1. — Вид. друге, виправл. — К.: Дух і літера, 2011. — С. 205—226.*
- Лактионова А.В.* Нормативность речи // *Киев — Санкт-Петербург: стратегии современного философствования: Первый международный симпозиум (Киев, 1—2 июля 2008 года): Материалы докладов. — К.: ИПЦ «Киевский университет», 2009. — С. 55—62.*
- Лой А.М., Толстоухов А.В.* Практична філософія сьогодення: предмет і перспективи // *Практична філософія. — 2000. — № 1. — С. 6—19.*
- Лож'є С.* BELIEF віра; переконання; думка / Пер. з фр. О. Панича, за ред. А. Васильченка // *Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Під кер. Барбари*

- Кассен. Пер. з фр. — Т.1. — Вид. друге, виправл. — К.: Дух і літера, 2011. — С. 226—236.
- Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. Сборник. Пер. с англ. / Сост. и вступ. ст. И.М. Кобозевой и В.З. Демьянкова. Общ. ред. Б.Ю. Городецко-го. — М.: Прогресс, 1986. — 424 с.
- Шевалье К.* Епістемологія / Пер. з фр. О. Панича, за ред. О. Хоми // Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Під кер. Барбари Кассен. Пер. з фр. — Т. 2. — К.: Дух і літера, 2011. — С. 84—96.
- BonJour L.* Epistemological Problems of Perception. — The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2011 Edition) / Ed. by Edward N. Zalta. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/perception-episprob/> (s.a.).
- Crane T.* The Problem of Perception // The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition) / Ed. by Edward N. Zalta. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/perception-problem/> (s.a.).
- Dretske F.* Perception, Knowledge, and Belief. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — 284 p.
- Grice H.P.* The Causal Theory of Perception // Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary. 1961. — Vol. 35. — P. 121—152.
- Kenny A.* Sensation and Observation // Kenny A. The Metaphysics of Mind. — Oxford, New York: Oxford University Press, 1989. — Reprinted 2003. — P. 97—112.
- Laktionova A.* Practical norms of linguistic entities // Language and World. Papers of the 32nd International Wittgenstein Symposium. August 9 — 15. Vol.XVII. — Kirchberg am Wechsel: Austrian Ludwig Wittgenstein Society, 2009. — P.221—222.
- Martin M.G.F.* Perception // Philosophy: a Guide through the Subject / Ed. by A.C. Grayling. — N.Y.: Oxford University Press, 1995. — P. 26—43.
- Rehabilitierung der Praktischen Philosophie / Hrsg. M. Riedel. — 2B. — Freiburg, 1972. — 640 S.
- Smith A.D.* The Problem of Perception. — Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002. — 324 p.
- Wittgenstein L.* Philosophical Investigations. — Oxford: Basil Blackwell, 1958. — 232 p.

Анна Лактіонова — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів — практична філософія, теорія пізнання, аналітична філософія, прагматизм у сучасній філософії.

Дискусія

Оксана Голець: Чи зводите ви весь досвід до усвідомленого?

Анна Лактіонова: Ідеться не про перцепційний досвід як предмет спеціального усвідомлення, а про те, що будь-який чинний перцептивний досвід містить мінімальну увагу, інтерпретативну активність, активність з витлумачення сприйнятого, зафіксованого органами відчуття, він є сприйняттям, яке фіксують, схоплюють у *свідомий спосіб*, рівень свідомої фіксації може бути мінімальним, а може стати і спеціальним усвідомленням, навіть

саморефлексією. Перцепційний досвід як діяльність означає, що я є активним ізсередини власного досвіду, фіксую в досвіді власні сприйняття.

Вадим Менжулін: У повсякденній мові слово «досвід» застосовують частіше стосовно минулого, наприклад, «опыт — сын ошибок трудных», досвідчена людина, досвід як набута пам'ять про минуле тощо. Як це узгодити з тим, що ви кажете про досвід як теперішні переживання, адже пам'ять, пригадування не є перцепцією?

Анна Лактіонова: У повсякденній мові слово «досвід» має спектр значень і конотацій. Мені йдеться про перцепційний досвід як про спеціальне поняття, змістом якого є теперішні переживання; стосовно минулого, то я не можу сприймати минуле безпосередньо, проте я можу концептуалізувати попередній перцепційний досвід.

Іван Іващенко: Проясніть зміст терміна «контрфактичний» і контекст його вживання.

Анна Лактіонова: Тема контрфактичних умовних узагальнень є однією з найпроблемніших в аналітичній традиції, вона набула особливої популярності в середині ХХ сторіччя у працях Д. Льюїса, Р. Сталнакера, Н. Гудмена, В. Квайна та ін. Такі узагальнення мають форму умовних суджень, «якщо..., то...», в яких антецедент (умова) є хибним. Наші уявлення про світ базовані на відчуттєвих даних, ми моделюємо, конструємо об'єкти світу на їх підставі. Тоді існування об'єктів є потенційною можливістю їх сприйняття, тобто об'єкти існують так, як ми могли б їх сприймати за нормальних умов, отже так, як вони з'явилися б у нашому перцепційному досвіді. Отже, існування речі визначене істинністю контрфактичних умовних узагальнень про неї, про те, як би цю річ могли б сприймати.

Михайло Бойченко: Якщо перцепційні досвіди є діями, то чи є такі дії, що не є перцепційним досвідом?

Анна Лактіонова: Перцепційний досвід принципово є діяльністю, і видається слушним прояснити наші дії в термінах перцепційного досвіду, а не просто звести всю діяльність до перцепційного досвіду.

Вадим Менжулін: Чи можна говорити про перцепційний досвід ссавців?

Анна Лактіонова: Ми не знаємо напевно, як відчувають ссавці, який перцепційний досвід про світ може бути їм властивий, як постає для них світ. Цьому присвячено мисленневий експеримент «Що означає бути кажаном?», запропонований Томасом Нагелем.